

Ruzsa György

Voronyezsi Szent Mitrofan és népművészeti ikonja

Voronyezsi Szent Mitrofan püspök (oroszul: Митрофан Воронежский) a Moszkvai járás Antyilohovo falujában született 1623. november 6-án, és Voronyezsben halt meg 1703. november 23-án. 1832. június 25-én kanonizálták.

A szent papi családból származott, házasságából egy gyermek született. Negyvenéves korában megözvegyült, ezután hamarosan Mitrofan néven szerzetes lett. Szigorú szerzetesi életéről vált ismertté, s így a szerzetesek kérésére elvállalta a Jahromai Szent Kozma-kolostor igumeni (apáti) tisztségét. Vezetése alatt itt új Megváltó-templom épült. 1682. április 2-án voronyezsi püspökké nevezték ki. Ezt az akkor igen elmaradt régiót nagymértékben fejlesztette, sok templomot építtetett, iskolákat alapított, a kolostori életet pénzügyi vonatkozásban is ellenőrizte. Jótékonyágáról is ismertté vált. Házában betegeket gyógyított.

Szent Mitrofan elfogadta a Nagy Péter-féle reformokat az iparban és a gazdaságban (például támogatta Nagy Péter cár voronyezsi hajógyárának építését), de a kultúrára és az egyházra vonatkozó minden nyugati hatást határozottan elvetett. Az alábbi kis történet jól jellemzi Nagy Péter cárhoz való alapvetően jó, ám kulturális és egyházi kérdésekben konfliktusos viszonyát.

Egyszer, amikor a cár Voronyezsben járt, meghívta cári palotájába a szent püspököt. Amikor a püspök belépett az udvarba, nem kis megdöbbenésére görög istenek és istennők szobrait látta. A szent azonnal megfordult, és hazament. A cár másodszer is követet küldött Mitrofanhoz, azzal a paranccsal, hogy újra jelenjen meg, ám a szent ezt üzenté: „Amíg a cár nem parancsolja meg, hogy tüntessék el ezeket az egész népet bűnre csábító bálványokat, addig nem kívánok palotájába belépni”. A cár a parancsmegtagadás miatt halállal fenyegetőzött, de végül is megbékélt, és a szobrokat is eltávolította. A szentet nagyon tisztelte, temetésekor személyesen vitte koporsóját. A szentet a voronyezsi Angyali Üdvözlet-székesegyházban temették el.¹

Szent Mitrofan itt bemutatott ikonja² már első szemrevételezésre is egyszerű megfestésével, vonalas jellegével, kevés színével kétségkívül a népművészeti ikonok köréhez kapcsolható.

Ruzsa György (1947) – művészettörténész, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, az MTA doktora, Budapest, ruzsaagyorgylajos@gmail.com

¹ Válogatott szakirodalom: Н. И. Поликарпов: *Пётр Великий и святитель Митрофан Воронежский*. Санкт-Петербург, 1899.; И. А. Иванов: *Святитель Митрофан Воронежский в его духовно-нравственном образе и в его святительском служении. Смысл и значение почитания святых*. Воронеж, 1910.; *Святитель Митрофан Воронежский: К 300-летию памяти первого Воронежского епископа. Библиографический указатель. Сост. М. А. Прыткова*. Воронеж, 2003.; *Жития святителей Митрофана Воронежского и Тихона Задонского*. Москва, Сретенский монастырь, 2007.; Макарий (Соболев)(монах): *Петр Великий, Митрофан Воронежский и монахи. = Православие в Карелии. Материалы III региональной научной конференции, посвященной 780-летию крещения карелов* (16-17 октября 2007 года, г. Петрозаводск). Петрозаводск, 2008. 343–349.; Сергей Львович Фирсов: *Святой империи. К истории канонизации святителя Митрофана Воронежского в 1832 году. = Христианское чтение: научно-богословский журнал*. 2020. № 4. 184–198.

² Voronyezsi Szent Mitrofan püspök. Orosz ikon, 19. sz. második fele. Fára festett, 27,5 x 22 cm. Magángyűjtemény, Budapest, Nagyházi Galéria és Aukciósház. 238. árverés. Budapest, Nagyházi Galéria és Aukciósház, 2018. No. 84., p. 36.

A magyarországi gyűjteményekben ezenkívül mindössze két Szent Mitrofan-ikon ismert. Az egyik a budapesti Iparművészeti Múzeum igen kiemelkedő kvalitású ikonja. Különösen jelentős mesterien domborított ezüstborítója, mely Moszkvában készült 1835-ben. Mesterének csak monogramját ismerjük: C Ж (Sz Zs).³ A másik Szent Mitrofan-ikon igen sérült és hiányos, ugyancsak egy budapesti magángyűjteményben található.⁴

A továbbiakban ikonunkat megpróbáljuk a népművészet körében pontosabban elhelyezni.

A népművészethez kapcsolható ikonokat öt nagy csoportra szokták osztani. Tegyük hozzá, hogy ez a felosztás nem teljes, nem elég határozott, némelyik ikon több csoporthoz is kapcsolható. E terminológia még nem teljesen elfogadott, s további finomításokra szorul.

Igen gyakori az ún. „krásznuska” ikon. Ezek az ikonokon, miként az elnevezés is utal rá, a vörös szín dominál. Ez gyakran barnásvörös. Ezeket az alkotásokat „vörös ikonoknak” is nevezhetjük.

A második csoporthoz az ún. „csernuska” ikonok tartoznak. Itt – az elnevezés alapján – a fekete szín dominál. Talán „fekete ikonoknak” is nevezhetjük. Fontos megemlíteni, hogy a tanult ikonfestő tiszta fekete színt sohasem használt, mindig hozzákevert, ha kismértékben is, kéket vagy barnát. Ennek teológiai okai voltak. A szent felületen, a szent ábrázoláson a tiszta fekete – a pokol színe – sohasem jelenhetett meg. A „csernuska” elnevezést talán fekete ikonok fordíthatjuk.

A „scsepnája” ikon szó szerint forgácsikont jelent, vagyis igen vékony falemezre festett ikont.

A negyedik csoportot az ún. *sávós ikonok* alkotják. Az ilyen ikonokon az ábrázolás alapján két széles sávot láthatunk: egy világosat és egy sötétet. A világos felül helyezkedik el, és az égi szférára utal, míg a sötét lent, jelezve a földi világot.

A „maljovannaja ikona” a szobafestők ikonja, vagyis olyan ikonok, amelyeket ácsok vagy vándorszobafestők festettek, akik a parasztházak falait és famennyezeit festették.

Szinte mindegyik ikoncsoportra jellemző az egyszerű festés, a hangsúlyozott sötét kontúr alkalmazása. Technikai vonatkozásban lényeges, hogy igen vékony leukoszt, vagyis fehér, rendszerint gipszalapozást használtak, *pavolokát*, vagyis alapozóvásznat soha. E helyett nagyon ritkán papíralapozást találunk, mely nem borítja be az ikontábla egész felületét. Csak a széleken figyelhetjük meg, néha pedig a kritikus részekben, vagyis, ha több részből áll az ikontábla, akkor az összeillesztéseknél.

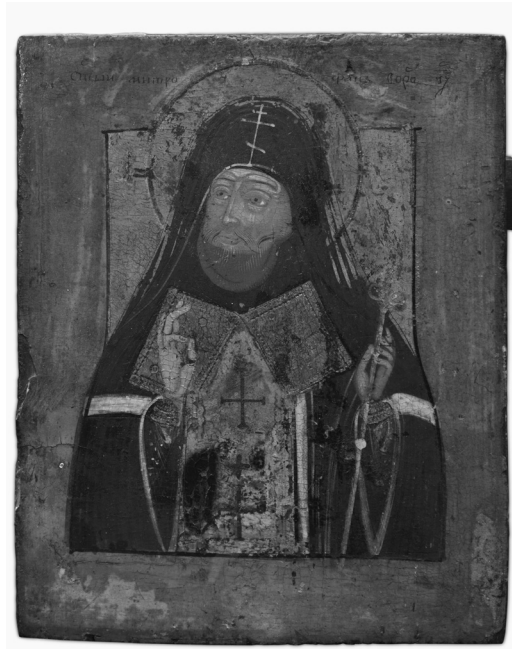
Ezek az ikonok különösen Szibériában⁵ terjedtek el, ahol viszonylag kevés képzett ikonfestő volt, s megfelelő festéket is nehéz volt találni. (Az arany, a laparany különösen elérhetetlen volt, ezt sárga festékkel helyettesítették.) Természetesen Oroszország európai régióiban, félreeső vidékein is készültek ilyenfajta ikonok. Hogy milyen sok ikont festettek Szibériában, s ott szinte bárki festhetett ikont, arra jó példa Tobolszk városának és a környékbeli falvaknak ikonfestészete. N. V. Kazarinova több érdekes és jellemző esetet is említ.⁶ Például: „Fedor Cserepanov pos-

³ Ruzsa György: *Ikonok*. = *Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei*. Szerk. és bev. tan.: Miklós Pál. Budapest, Magyar Helikon–Corvina Kiadó, 1981. 353–375., 359. 374. (16. kép); Ruzsa György: *Drei russische Ikonen mit Silberdecke*. = *Ars Decorativa*. 1977. No 5. 141–150.

⁴ Voronyezsi Szent Mitrofan püspök. Orosz ikon, 19. sz. első fele. Fára festett. 31,3 x 24,3 cm.

⁵ Н. В. Казаринова: *Народные сибирские иконы*. = *Сибирская икона*. Омск, Иртыш-92, 1999. pp. 200–292.

⁶ Н. В. Казаринова: *i. m.* 200.

Voronyezsi Szent Mitrofan püspök. Orosz ikon, 19. sz. második fele. Magángyűjtemény, Budapest

takocsis üggyirata arról, hogy engedélyezzék számára, hogy szent ikonokat fessen.” Az egyház tiltakozott a nem szabályos ikonfestészet ellen.

Különösen jelentős ikonfestészeti központ jött létre Irkutzkban, Szibéria „fővárosában”, mások szerint „Szibéria Párizsában”. Itt számos név szerint is ismert, képzett, ikonfestő családból származó ikonfestő festett ikont. Többen tanultak ikonfestészetet olyanok is, akik családjában nem volt ikonfestészeti tradíció. Például Dmitrij Vasziljevics Jakimov, aki a 18. és a 19. század fordulóján élt, s apja halász volt, vagy kortársa Dmitrij Ivanovics Sztarcev, kinek apja szarvasbőr-feldolgozással foglalkozott.⁷ A 19. században a korábbi évszázadok mély lelkeséget és nemes tradíciókat sugárzó ikonfestészete sok esetben az egyszerű kézműipari tevékenység felé haladt.

Bemutatott ikonunk a fentiek alapján a „vörös és fekete” népművészeti – talán szibériai – ikonokhoz köthető. Figyelemre méltó Szent Mitrofan nyílt tekintete, homlokának ráncai, melyek bölcsességét jelzik. Áldást osztó jobb kezének tartása ICXC-t formáz, mely Jézus Krisztusra utal. Kisujját egyenesen tartja, vagyis I betűt jelöl, gyűrűsujjával és hüvelykujjával C betűt alkot, míg középső és mutatóujjával X betűt alakít ki, majd végül ismét gyűrűs- és hüvelykujjára tekinthetünk, s újra C betűt látunk. Baljában püspöki pásztorbotot (oroszul: *poszoh*) tart. Ez a bot, mely a főpapok egyházi méltóságának egyik jele, János Evangéliumára utal. „Én vagyok a jó pásztor: a jó pásztor életét adja a juhokért.” (Jn 10,11.) Egyébként a nyugati egyházban

⁷ T. A. Крючкова: *Иконы земли иркутской. = Сибирская икона.* Омск, Иртыш-92, 1999. 224–232., 229–230. – Itt mondok hálás köszönetet T. A. Krjujskova művészettörténész-muzeológusnak, aki nagyon sokat segített szibériai utazásaimban és ikonkutatásaimban.

a felső vége általában csigavonalú, míg a keleti egyházban két típust különböztethetünk meg. A régi típusúaknál a felső rész fordított horgony formájú, míg az újabb típusúaknál két egymással szembe forduló kígyófejet látunk. Az újabb típusúak nagyjából a 16. századtól terjedtek el. Ikonunkon – nehezen felismerhetően – a szent kezében új típusú pásztorbot van. Érdekes, hogy fején nem püspöksüveg látható, hanem szerzetesi kapucni orosz pravoszláv kereszttel, hiszen Szent Mitrofan miután megözvegyült, hamarosan szerzetes lett. Öltözékének közepén széles sávban epitrahélión van, két mankós kereszttel. Baloldalt hosszúkás fekete folt: az ikon előtt álló gyertya lángjának égési nyoma.

„Kovcség”-et, vagyis mélyített középmezőt itt sem találunk, miként a népi ikonoknál. Ennek széleit egyenes fekete vonalakkal jelölik, melyek egyben a *polje*, vagyis a széles szegélymező belső határai. A *polje* felső részén látjuk a – mindenképp kötelező – feliratot: „стыи митрофан воро чу”, azaz a rövidítéseket feloldva és mai oroszra átírva: Святой Митрофан воронежский чудотворец, vagyis: Szent Mitrofan voronyezsi csodatévő.

Technikai vonatkozásban megemlítendő a népi ikonokra oly jellemző rendkívül vékony leukosz. Ám a hátlap hevederezése inkább jó műhelyre utal. Itt két *sponka*, vagyis heveder (csúszóléc, keresztléc) mélyedésének (hornyának) helyét láthatjuk. Ezek a csúszólécek eredetileg ellentétes irányból voltak bevezetve, és nem futottak egészen az ikontábla másik széléig, s az ikontábla megvetemedésének megakadályozására szolgáltak. Ikonunkon egyébként csak a felső csúszóléc maradt meg. Az ikontábla hátlapjának ilyenfajta kialakítása csak az orosz ikonokra jellemző, s már a 14. századtól alkalmazták. Mindez tehát arra utal, hogy bár ikonunk jellegzetesen népművészeti alkotás, technikai vonatkozásban – részben – mégis ősi tradíciókhoz kapcsolódik.

Végezetül elmondhatjuk, hogy Szent Mitrofan ikonja a népművészeti ikonok között kiemelkedő helyet foglal el, s megkapó, naiv tisztaságával a jámbor hívőt elmélkedésre és imára buzdítja.

St. Mitrofan of Voronezh and His Folk Art Icon

Keywords: Orthodox folk religiosity, icon researches, Bishop St. Mitrofan of Voronezh

The study presents the icon of Bishop St. Mitrofan of Voronezh (1623–1703), painted on a wooden panel and found in Hungary, and its folk art connections.